ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

TANNARX HISOBINING ME'YORIY-HUQUQIY ASOSLARI HAMDA UNING BOSHQARUV QARORLARI UCHUN AXBOROT MANBAI SIFATIDAGI AHAMIYATI

Toshimov Azizbek Hakimovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya hisobi kafedrasi assistenti
D.O'.Oltmishov
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada tannarx hisobining me'yoriy-huquqiy asoslari, ularning xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatidagi o'rni hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonidagi axborot ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tannarxni shakllantirish va hisobga olishning amaldagi normativ hujjatlar asosidagi tartibi yoritilib, xarajatlarni to'g'ri tasniflash va kalkulyatsiya qilishning korxona samaradorligiga ta'siri ochib berilgan. Shuningdek, tannarx hisobi ma'lumotlaridan ishlab chiqarish hajmini rejalashtirish, resurslardan oqilona foydalanish, foydalilik darajasini aniqlash hamda strategik boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishda foydalanish imkoniyatlari asoslangan. Tadqiqot davomida tannarx hisobini tashkil etishda milliy me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish zarurati hamda boshqaruv hisobi bilan integratsiyasini kuchaytirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Maqola yakunida tannarx hisobi axborotlarining ishonchliligini oshirish va ularning boshqaruv samaradorligidagi ahamiyatini kuchaytirishga oid ilmiy xulosalar hamda amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: tannarx hisobi, me'yoriy-huquqiy asoslar, boshqaruv qarorlari, boshqaruv hisobi, xarajatlar hisobi, kalkulyatsiya, ishlab chiqarish xarajatlari, moliyaviy axborot, iqtisodiy samaradorlik, normativ hujjatlar, xarajatlarni tasniflash, strategik boshqaruv.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish hamda resurslardan samarali foydalanish masalalari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunday sharoitda ishlab chiqarish xarajatlarini to'g'ri hisobga olish va mahsulot tannarxini aniq shakllantirish boshqaruv tizimining eng muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Chunki tannarx ko'rsatkichlari nafaqat korxonaning moliyaviy natijalarini ifodalaydi, balki ishlab chiqarish samaradorligini baholash, narx siyosatini shakllantirish va istiqboldagi boshqaruv qarorlarini qabul qilishda asosiy axborot manbai vazifasini bajaradi.

Tannarx hisobini yuritishning samaradorligi, avvalo, uning mustahkam me'yoriy-huquqiy bazaga tayangan holda tashkil etilishiga bog'liqdir. Amaldagi normativ hujjatlar xarajatlarni tasniflash, ularni hisobga olish hamda moliyaviy hisobotlarda aks ettirishning yagona tartibini belgilab beradi. Shu jihatdan, tannarx hisobining me'yoriy-huquqiy asoslarini chuqur o'rganish korxonalarda hisob siyosatini to'g'ri tashkil etish va boshqaruv tizimi samaradorligini oshirish uchun zarur hisoblanadi.

So'nggi yillarda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish jarayonida korxonalarda boshqaruv hisobi elementlarini keng joriy etish, xarajatlar ustidan nazoratni kuchaytirish hamda ichki axborot tizimlarini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mazkur holat tannarx hisobi ma'lumotlarining tezkorligi va ishonchliligiga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Shu sababli tannarx hisobining boshqaruv qarorlari uchun axborot manbai sifatidagi ahamiyatini ilmiy asosda tadqiq etish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Mazkur maqolada tannarx hisobining me'yoriy-huquqiy asoslari hamda uning boshqaruv faoliyatidagi o'rni nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Korxona faoliyatida tannarx hisobini to‘g‘ri tashkil etish iqtisodiy boshqaruv tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarish xarajatlarini nazorat qilish, resurslardan samarali foydalanish hamda raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish masalalari tannarx hisobining amaliy ahamiyatini yanada oshirmoqda. Shu sababli tannarx hisobining me’yoriy-huquqiy asoslarini mukammal shakllantirish va uni boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoniga integratsiya qilish bugungi iqtisodiy tizimning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sanaladi.

Tannarx hisobi ishlab chiqarish bilan bog‘liq barcha xarajatlarni yig‘ish, guruhlash, tahlil qilish hamda mahsulot, ish yoki xizmat birligiga taqsimlash jarayonini ifodalaydi. Mazkur jarayonning to‘g‘ri tashkil etilishi korxona moliyaviy natijalarining haqqoniy shakllanishiga xizmat qiladi. Agar xarajatlar noto‘g‘ri tasniflansa yoki hisob jarayonida ayrim ma’lumotlar yetarlicha aks ettirilmasa, bu holat mahsulot tannarxining sun’iy ravishda oshishi yoki kamayishiga olib keladi. Natijada korxona tomonidan qabul qilinadigan boshqaruv qarorlari iqtisodiy jihatdan samarasiz bo‘lishi mumkin.

Tannarx hisobining me’yoriy-huquqiy asoslari, avvalo, milliy buxgalteriya hisobi standartlari, moliyaviy hisobotlarni tuzish qoidalari hamda xarajatlarni hisobga olish tartibini belgilovchi normativ hujjatlarga tayangan holda shakllanadi. Ushbu me’yoriy hujjatlar korxonalarda yagona hisob yuritish tizimini yaratishga xizmat qiladi. Ayniqsa, xarajatlarni ishlab chiqarish xarajatlari, davr xarajatlari va moliyaviy faoliyat bilan bog‘liq xarajatlarga ajratish tartibi moliyaviy natijalarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, normativ-huquqiy asoslarning mavjudligi korxonalar o‘rtasida iqtisodiy ko‘rsatkichlarni taqqoslash imkoniyatini ham yaratadi.

Amaliyotda tannarx hisobining samaradorligi ko‘p jihatdan xarajatlarni to‘g‘ri tasniflashga bog‘liq bo‘ladi. Xarajatlar iqtisodiy mazmuniga ko‘ra moddiy xarajatlar, mehnatga haq to‘lash xarajatlari, amortizatsiya ajratmalari hamda boshqa ishlab chiqarish xarajatlariga bo‘linadi. Bunday tasnif ishlab chiqarish jarayonida qaysi omil ko‘proq xarajat talab qilayotganini aniqlash imkonini beradi. Masalan, ayrim korxonalarda energiya resurslari xarajatlari yuqori ulushni tashkil etsa, boshqalarida mehnat xarajatlari asosiy o‘rinni egallashi mumkin. Tannarx hisobining puxta tashkil etilishi ana shu farqlarni tahlil qilish va xarajatlarni optimallashtirish imkonini yaratadi.

Boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida tannarx hisobi axborotlarining o‘rni alohida ahamiyatga ega. Korxona rahbariyati ishlab chiqarish hajmini oshirish, mahsulot narxini belgilash yoki yangi investitsion loyihalarni amalga oshirishda, avvalo, tannarx ko‘rsatkichlariga tayanadi. Chunki mahsulot tannarxi foyda miqdorini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Xarajatlarning ortib borishi foyda hajmining qisqarishiga olib keladi, bu esa korxonaning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli tannarx hisobi ma’lumotlari asosida xarajatlarni kamaytirish bo‘yicha ichki rezervlarni aniqlash boshqaruv tizimining muhim vazifasi sanaladi.

Bugungi kunda korxonalarda raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan hisob tizimlarining joriy etilishi tannarx hisobining sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilishiga sabab bo‘lmoqda. Elektron buxgalteriya dasturlari yordamida xarajatlarni tezkor qayd etish, ularni tahlil qilish va real vaqt rejimida boshqaruv uchun zarur axborotlarni shakllantirish imkoniyati kengaymoqda. Bu esa boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonining tezkorligi va aniqligini oshiradi. Biroq ayrim korxonalarda hisob tizimlarining yetarli darajada integratsiyalashmaganligi yoki malakali mutaxassislar yetishmasligi tannarx hisobining samaradorligini pasaytirayotgan omillardan biri bo‘lib qolmoqda.

Shuningdek, xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga bosqichma-bosqich o‘tish jarayoni ham tannarx hisobining mazmuniga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Xalqaro tajribada xarajatlarni boshqarish va nazorat qilish masalalariga strategik yondashuv ustuvor hisoblanadi. Shu sababli milliy amaliyotda ham tannarx hisobini faqat moliyaviy hisobot tuzish vositasi sifatida emas, balki boshqaruvning muhim axborot bazasi sifatida rivojlantirish talab etiladi. Ayniqsa, korxonalarda javobgarlik markazlari bo‘yicha

xarajatlarni hisobga olish, rejalashtirilgan va haqiqiy xarajatlarni taqqoslash hamda chetlanishlarni tahlil qilish tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, tannarx hisobining me'yoriy-huquqiy asoslarini mustahkamlash va uning boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi axborot salohiyatidan samarali foydalanish korxonalar faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Tannarx hisobi nafaqat xarajatlarni aks ettirish vositasi, balki korxonaning strategik rivojlanishini belgilovchi muhim boshqaruv instrumenti sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan mazkur tizimni zamonaviy iqtisodiy talablar asosida takomillashtirish korxonalarning raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim omillardan biri hisoblanadi.

Xulosa

Tannarx hisobining me'yoriy-huquqiy asoslari hamda uning boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi axborot manbai sifatidagi ahamiyatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, korxona faoliyatining iqtisodiy samaradorligi bevosita xarajatlarni to'g'ri hisobga olish va ularni oqilona boshqarishga bog'liqdir. Tannarx hisobining to'g'ri tashkil etilishi nafaqat moliyaviy natijalarning ishonchliligini ta'minlaydi, balki resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish hamda strategik qarorlar qabul qilishda muhim axborot bazasini shakllantiradi. Amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar xarajatlarni tasniflash va hisobga olishning umumiy tartibini belgilab bersa-da, amaliyotda ularni qo'llash jarayonida ayrim kamchiliklar, jumladan xarajatlarni noto'g'ri guruhlash, boshqaruv hisobi bilan yetarli darajada integratsiya qilinmaslik hamda axborotlarning kechikib shakllanishi kabi muammolar kuzatiladi. Shu sababli tannarx hisobini yanada takomillashtirish zarurati mavjud bo'lib, bu jarayonda birinchi navbatda milliy hisob standartlarini xalqaro tajribalar bilan uyg'unlashtirish, xarajatlar hisobini avtomatlashtirilgan tizimlar asosida yuritishni keng joriy etish hamda boshqaruv hisobi elementlarini kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Korxonalarda xarajatlarni markazlar bo'yicha aniq taqsimlash, reja va haqiqiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi farqlarni muntazam tahlil qilish hamda ushbu tahlil natijalarini tezkor boshqaruv qarorlariga aylantirish mexanizmini yaratish lozim. Bundan tashqari, moliyaviy va boshqaruv hisobi o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish orqali axborot oqimlarining uzluksizligini ta'minlash, tannarx shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni chuqur tahlil qilish va xarajatlarni optimallashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan yondashuvlarni joriy etish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, korxonalarda malakali hisobchilar va moliyaviy tahlilchilar tayyorlashga e'tiborni kuchaytirish, ularning zamonaviy axborot texnologiyalari bilan ishlash ko'nikmalarini oshirish ham tannarx hisobining sifatini yaxshilashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, tannarx hisobi faqatgina hisob jarayoni emas, balki korxona boshqaruv tizimining strategik axborot tayanchi bo'lib, uni takomillashtirish iqtisodiy barqarorlik va raqobatbardoshlikni ta'minlashning asosiy shartlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev, A., Qayumov, I., & Ergashev, A. (2009). Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
2. Bakieva, X., & Rizaev, N. (yil ko'rsatilmagan). Buxgalteriya hisobi nazariyasi: o'quv qo'llanma. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
3. Karimov, A. A., Abduvahidov, F. T., & Dadaboyev, Sh. X. (2022). Buxgalteriya hisobi. Toshkent.
4. Isroilov, B. I. (2020). Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Toshkent: Tafakkur nashriyoti.
5. O'zbekiston Respublikasi. (1996). Buxgalteriya hisobi to'g'risida Qonun (30-avgust). Toshkent.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (1999). Mahsulot (ish, xizmatlar) tannarxini shakllantirish va xarajatlarni hisobga olish tartibi to'g'risidagi Nizom (54-son qaror). Toshkent.
7. Toshmamatov, N. (2019). Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Toshkent: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti.